

Lucia ADASCALIȚA

ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-1010-3380>

Expresia plastică a cotidianului în grafica satirică a pictorului Glebus Sainciuc

DOI: <https://doi.org/10.52603/arta.2023.32-1.13>

Rezumat

Expresia plastică a cotidianului în grafica satirică a pictorului Glebus Sainciuc

Plasticianul Glebus Sainciuc este cunoscut, în spațiul artistic și cultural din Republica Moldova, grație operelor picturale, a măștilor lucrate în papier mâché și a unor foi remarcabile în desen. Inițial, protagonistul debutează în arta picturii de șevalet ca, pe parcursul deceniilor, să își îmbogățească arealul de interes și printr-o vastă activitate în arta măștilor, arta caricaturii sociale și a șarjelor prietenești. Caricatura, în calitate de gen al creației plastice, este profesată de plasticianul Glebus Sainciuc preponderent la finele anilor 50 – începutul anilor 60 ai secolului XX. Debutul său în grafica satirică coincide cu perioada de timp în care devine membru al Colegiului de redacție la revista de satiră și umor *Chipăruș*, în anul 1958. Activitatea artistului se încununează cu caricaturi sociale care se înscriau în diverse filiere tematice, precum cultura, viața socială, economia națională. Opțiunile creatorului au fost îndreptate spre elaborarea unor imagini expresive cu un accentuat substrat metaforic ce reflectă original cotidianul. Realizate în acuarelă și tuș, caricaturile elaborate de către Glebus Sainciuc pun în evidență expresiile plastice ale culorii și liniei, iar subiectul imaginii favorizează elucidarea în manieră satirică a unor realități sociale și culturale.

Cuvinte-cheie: artist plastic, grafică satirică, caricatură, compoziție, linie, culoare, mesaj.

Summary

The plastic expression of everyday life in the satirical graphics of the artist Glebus Sainciuc

Glebus Sainciuc is known in the artistic and cultural space of the Republic of Moldova, thanks to his pictorial works, papier-mâché masks and remarkable drawing sheets. Initially, the protagonist debuts in the art of easel painting, so as over decades to also enrich his area of interest through a vast activity in the art of masks, the art of social caricature and friendly cartoons. Caricature, as a genre of plastic creation, was practiced by artist Glebus Sainciuc mainly in the late 50s - early 60s of the 20th century. His debut in satirical graphics coincides with the period of time in which he becomes a member of the editorial board of the satire and humor magazine "Chiparus" in 1958. The artist's activity involves social caricatures that were part of various thematic branches such as culture, social life, national economy, etc. The creator's efforts were directed towards the elaboration of expressive images with an accentuated metaphorical substrate that originally reflects everyday life. Made in watercolor and ink, the caricatures developed by Glebus Sainciuc highlight the plastic expressions of color and line, while the subject of the image favors the satirical elucidation of some social and cultural realities.

Keywords: plastic artist, satirical graphics, caricature, composition, line, color, message.

Glebus Sainciuc (1919-2012) a fost și rămâne a fi o personalitate marcantă a vieții artistice din țară, fapt ce presupune necesitatea cercetării și punerii în valoare a aportului plasticianului inclusiv în domeniul graficii satirice.

În artele plastice din Republica Moldova, Glebus Sainciuc înscrie o filă inedită prin faptul că a creat opere în diverse genuri, precum pictură, forme sculpturale (măști) și grafică (desene, șarje și caricaturi) [3, p. 12], [4, p. 203].

Spre sfârșitul anilor '50 ai secolului trecut, ac-

tivitatea de creație profesională a artistului plastic Glebus Sainciuc este orientată, în paralel cu pictura, spre un alt gen de artă – grafica satirică. În mare parte interesul plasticianului față de noul gen de artă coincide cu apariția, în data de 10 ianuarie 1958, a primei reviste de satiră și umor *Chipăruș*. De remarcat că, începând cu cel de-al doilea număr al revistei, apărut la 30 ianuarie 1958, pictorul Glebus Sainciuc se numără printre membrii Colegiului de redacție de rând cu Nicolae Macarenco, Evghenii Merega, Iacob Averbuh, Igor Vieru, Ilie

Bogdesco ș.a. În acest sens, se menționează Ordinul nr. 114 al redacției revistei *Chipăruș* semnat de redactorul șef Petru Zadnipru, prin care „se anunță recunoștință membrului Colegiului de radacție al revistei *Chipăruș* - pictorului Sainciuc G. V. pentru participarea activă la editarea revistei” [15, f. 34]. Astfel, conchidem faptul că în procesul de creare a paginilor revistei de satiră și umor *Chipăruș* se antrenează activ la acea oră și plasticianul Glebus Sainciuc, care în perioada 1958-1964 publică activ pe paginile revistei în cauză caricaturi. Iar după o perioadă mai îndelungată, în care se ocupă de realizarea în special a șarjelor și măștilor, creația sa din domeniul graficii satirice apare pe coperta primului număr al revistei de satiră și umor *Chipăruș* din anul 1988. Amintim, că începând cu prima jumătate a anilor '60 ai secolului al XX - lea, Glebus Sainciuc creează și publică intens șarje prietenești pe paginile revistei literare și politico-sociale *Nistrul* la rubrica „Satiră și umor”, cât și pe paginile ziarelor *Tinerimea Moldovei*, *Cultura Moldovei*, *Cultura*, *Moldova Socialistă*, *Tineretul Moldovei*, *Literatura și Arta* ș.a.

Pentru perioada în care a colaborat cu revista de satiră și umor *Chipăruș* sunt reprezentative foile grafice: *Dacă șeful are scaun...*, *De-ale lui Păcăluș* și *Joene, Frate Joene, noroc de Anul Nou că ne mai înjugă la plug!* publicate în anul 1958, *Stația electrică e gata...*, *Ți-am spus de o sută de ori să scoți șapca...*, *Ce trebuia să faci!*, *Fără cuvinte*, *Tăticule, am dat încă un examen* (1959), *Draga mea, fac niște balcoane așa mici*, *Am avut noroc că o avut combina anvelope* (1960), *Mulgătorii* (1961), *Toamna leneșului*, *S-a spart*, *S-au mutat în casă nouă* (1962), *Am sfeclit-o, fraților!*, *Coastă-n coastă* (1963), *La o altă revistă* – în anul 1964.

În primul an de editare a revistei de satiră și umor *Chipăruș* artistul publică foi satirice în care se regăsesc numeroase personaje ale căror chipuri sunt tratate generalizat, în manieră grotescă, cu note de umor și ironie. Totodată, în foile grafice *Dacă șeful are scaun...* și *Joene, Frate Joene, noroc de Anul Nou că ne mai înjugă la plug!* se percepe tendința plasticianului de a crea imagini în spirit național și de a înfățișa multitudinea de „fațete” ale figurii umane incluse artistic în ambientul satului sau al colhozului. Totodată, datorită spiritului de observație dezvoltat de care dădea dovadă artistul, precum și a firii sale emotive și ingenioase, reușește abil să dezvăluie și să reprezinte multiple sentimente și stări ale personajelor. Remarcabil este faptul, compozițiile foilor grafice satirice

semnate de Glebus Sainciuc oglindesc fenomene și activități cotidiene, dezvăluind o gamă vastă de probleme ce caracterizează viața și activitatea anumitor persoane sau grupuri sociale. Astfel, prin intermediul caricaturilor sale putem afla despre unele probleme cu care se confruntau oamenii de la sat (*Stația electrică e gata...*) sau cei de la oraș (*Draga mea, fac niște balcoane așa mici*, *S-au mutat în casă nouă*), ce lecții de viață acumula unii copii și prin intermediul căror metode (*Ți-am spus de o sută de ori să scoți șapca...*, *Tăticule, am dat încă un examen*, *Spuneai că nu-ți bați niciodată copilul*), cum erau organizate unele ceremonii sau manifestări publice (*Fără cuvinte*) și cu ce probleme se confruntau unele instituții publice (*S-a spart*, *Mulgătorii*, *La o altă revistă*). Aceste scene ale cotidianului au fost surprinse și extrase rațional din viața reală, cea cu care artistul se întâlnea în nenumăratele sale deplasări de creație în satele și colhozurile din țară, unde fie făcea studii documentare la fața locului pentru lucrările sale, fie își „juca” măștile lucrate în papier mâché, ajutat fiind de nepoata Nana Plămădeală [9, 17].

Una dintre primele caricaturi ale pictorului ce vede lumina tiparului în decembrie 1958 este deja amintita foaie grafică *Joene, frate Joene, noroc de Anul Nou că ne mai înjugă la plug!* (fig. 1) apărută pe coperta revistei *Chipăruș*. Aici plasticianul amplasează în prim-plan personajele principale – doi boi înjuțați – subiectul ironiei și ridiculizării. Realizate în manieră realistă, personajele centrale sunt surprinse într-un cadru de sărbătoare, adică Ajunul Anului Nou. Scena este una dinamică, în care se regăsește și o ceată de urători. Atmosfera unei întâmplări din viața cotidiană este redată printr-o reprezentare realistă, aproape documentară a portului urătorilor, a biciului, a colacilor, a clopoțelului și a bradului împodobit. Iar mediul în care se desfășoară acțiunea, cel rural, se face perceptibil datorită decorativismului și detalierei intenționate a arhitecturii colțului de casă și a porții. Acțiunea acestei scene este bine animată și permite pătrunderea în magia sărbătorilor de iarnă datorită implicării culorilor luminoase și calde. Mimica expresivă a personajelor reîntregeste starea de fericire a ambianței, însă aceasta mai joacă rolul și de prezentare artistică ironică a subiectului imaginii.

Foaia grafică în cauză pune în evidență atât acțiunea, cât și planurile spațiale, accentuează aspectul tematic atât prin configurația generalizată a siluetei, expresia sursei de lumină, cât și prin colorit.

Tot în anul 1959, la Chișinău, iese de sub tipar *Catalogul Expoziției de pictură, sculptură, grafică și artă decorativă consacrată Congresului XXI al PCUS*. În prim-plan la această expoziție se prezentau portrete ale muncitorilor republicii. Pentru prima dată, într-un catalog de asemenea gen, au fost prezentate și lucrări satirice din revista de satiră și umor *Chipăruș*, care l-a momentul dat au fost expuse în sala Uniunii Artiștilor Plastici. Astfel, la această expoziție au participat numeroși artiști plastici cu un număr impunător de foi satirice realizate în acuarelă, acuarelă și tuș, guaș, stampă. În lista participanților la expoziția în cauză se atestă Glebus Sainciuc cu 10 lucrări, Iacob Averbuh – 5 lucrări, Ilie Bogdesco – 2 lucrări, Igor Vieru – 8 lucrări, Alexei Grabco – 4 lucrări, Leonid Grigorașenko și V. Plenkovski – a câte 3 lucrări, G. Dumitriu, Iurie Rumeanțev și Valentina Rusu-Ciobanu – a câte 1 lucrare, Nicolae Makarenko și Boris Șirokorad - a câte 6 lucrări, Evghenii Merega – 5 lucrări, Vasile Moțkaniuk și Filimon Hămuraru – a câte 2 lucrări și Simion Polingher – 7 lucrări [13].

În anul 1960, plasticianul Glebus Sainciuc continuă să valorifice artistic teme cotidiene rurale, cazul caricaturii *Am avut noroc că a avut combina anvelope...* (fig. 2). Foaia grafică menționată se deosebește de lucrările altor caricaturiști ce tratează aceeași temă prin faptul că chipul personajului este realizat în maniera specifică șarjei, unde subiectul, fiind vădit accentuat prin proporție, este tratat plastic detaliat și înzestrat cu particularități distinctive. Compoziția foi grafice în cauză, fiind orchestrată pe diagonală, contribuie la amplificarea expresiilor dinamice și, în același timp, pune în evidență maniera fină de tratare a formei prin linie delicată [1, p. 136-138]. Prin intermediul acestei caricaturi, plasticianul Glebus Sainciuc satirizează obiceiurile proaste și neajunsurile din activitatea agricultorilor.

Pornind de la specificul perioadei de timp în care plasticianul este martor ocular la lucrările de reconstrucție și urbanizare continuă a orașului Chișinău, acesta zămislește foile grafice *Draga mea, fac niște balcoane așa mici...* (fig. 3) și *S-au mutat în casă nouă* (fig. 4). Acestea surprind spiritul comic al scenelor, dar și atitudinea sarcastică a artistului față de anumite situații observate din viața reală a orașului. Promotorii sarcasmului sunt imaginile obiectelor care nu își au loc într-un apartament, cum ar fi: butoiul, păsările de curte, cocoșul, gardul, tăblița cu inscripția „În curte câine rău” ș.a. Iar mesajele verbale, sub formă de

dialog, fiind amplasate ca legendă alături de caricaturi, vin să evidențieze cele mai acute și importante aspecte ale temei abordate.

De altfel, prin intermediul caricaturilor artistului plastic Glebus Sainciuc cunoaștem comportamentul de la vremea respectivă a unor grupuri de oameni implicați în activitățile zilnice. Aici menționăm foile grafice *Într-o zi de piață* (Chipăruș, nr. 16, 1958), *În unele colhozuri* (Chipăruș, nr. 10, 1958), *Fără cuvinte* (Chipăruș, nr. 8, 1959), *La farmacie* (Chipăruș, nr. 8, 1960), *Poșta satului* (Chipăruș, nr. 9, 1960), *Cu oaspeții în casă ...* (Chipăruș, nr. 25, 1980). În lucrările în cauză plasticianul modelează generalizat atât formele obiectelor, cât și figura umană. Foile grafice respective denotă cu plenitudine faptul că artistul opta spre reliefa plastică a unor momente reprezentative surprinse din realitatea cotidiană. Prin redarea de către plastician a stărilor de spirit ale personajelor și valorificarea artistică inedită a narațiunii, protagonistul oglindește împrejurimile în care se desfășoară acțiunile, stările și reacțiile contextuale ale personajelor, reliefează viciile și atuurile oamenilor. Foile grafice elaborate de către Glebus Sainciuc poartă un caracter accentuat umoristic, pe alocuri ironic, fiind suplinite cu un larg spectru emotiv generat de expresiile imaginii. Prin exersarea lapidară a mijloacelor artistice, pictorul redă plastic diverse stări lăuntrice ale personajelor, precum îngândurare, tristețe, fericire, uimire, ș.a.

Foile grafice umoristice ale pictorului Glebus Sainciuc au fost expuse nu numai în republică, ci și în afara acesteia. Cronica timpului atestă faptul că „la 21 septembrie 1973, în incinta Galeriei de Arte Plastice din Lviv, s-a desfășurat *Expoziția de lucrări ale lui Glebus Sainciuc*, unde au fost expuse, pe lângă cele 56 picturi, 63 bagatele, 10 șarje prietenești, 58 măști și 4 foi grafice dintre care *Mozaic teatral*, *Lucaefărul* și 3 caricaturi din seria „Păcăluș”, anume *Farsele lui Păcăluș*, *Păcăluș și automobilul*, *Păcăluș și valiza*. Caricaturile erau realizate pe hârtie, una în tuș și alte două în cerneală” [16, f. 126].

Lucrările din seria „Păcăluș”, au fost prezentate publicului larg atât prin intermediul expozițiilor personale și ale celor specializate, cât și prin intermediul revistei de satiră și umor *Chipăruș*. De regulă, acestea reprezentau o situație hazlie constituită din patru scene, organizată din punct de vedere compozițional pe verticală, fapt ce asigură expresie dinamică secvențelor narrative. Eroul principal al seriei, adică Păcăluș, era surpris în situații de dezamăgire, de uimire, de ghinion sau

de provocator al unor farse. Acesta, fiind „ager și descurcăreț, nimerind mereu în diferite situații anecdotice, ... reușește, de fiecare dată, să iasă basma curată” [3, p. 12]. Diferențierea, la nivel de percepție vizuală, evidențierea eroului principal de cel secundar este realizată de către pictor prin intermediul exersării originale a petei tonale, tratarea grotescă a chipului personajului central și distorsionarea intenționată a formei. Evidențiind mimica personajelor, pictorul oglindește diverse stări lăuntrice, precum tristețea, fericirea, mândria, aroganța ș.a. Atât în seria de foi grafice menționate, cât și în așa caricaturi ca *Tăticule, am de dat încă un examen* (1959) și *La farmacie* (1960) zămislite de către pictorul Glebus Sainciuc se îmbină original reprezentările realiste și cele grotești. Această modalitate de valorificare artistică a scenelor surprinse din viața reală, se prezintă a fi particularitate distinctivă a foilor de grafică satirică semnate de artist.

De menționat, la finele anilor '70 ai secolului XX, la Chișinău, a fost organizată *Expoziția republicană de pancarde politice și grafică satirică* [14]. Cu acest prilej, în anul 1979 a fost editat un catalog cu lucrările expuse în cadrul acestui eveniment. Alături de Alexei Grabco, Igor Vieru, Roland Vieru, Iacob Averbuh, Artiom Daghi, Leonid Dominin, Nicolae Makarenko, Lică Sainciuc, Ziegfried Polingher, Natalia Plămădeală, Iurie Rumeanțev, Dumitru Trifan, Valentin Tico se regăsește și Glebus Sainciuc, care a prezentat în cadrul expoziției 3 lucrări: *Mama a venit acasă* (hârtie, tuș), *Din seria „Bagatele” sub genericul Eva în rolul miresei* (hârtie, cerneală, cariocă) și *Concert* (hârtie, cerneală, cariocă) [14].

În anul 1979, la Chișinău, în sălile Muzeului de Stat de Arte a fost inaugurată Expoziția creațiilor pictorului Glebus Sainciuc consacrată jubileului de 60 de ani din ziua nașterii [7, p. 78]. La această expoziție personală, pe lângă picturi, măști și bagatele au fost expuse și foi grafice satirice din seria „Adam și Eva”. Despre această expoziție jubiliară, scriitorul Mihail Hazin scria în Cartea de impresii a evenimentului: „Creația lui G. Sainciuc o concepi ca pe un letopiseț al culturii și artelor Moldovei; e un comentariu viu, inteligent al istoriei ei...”. Tot aici, cercetătorul științific Vladimir Balanuță scria: „prin sălile expoziției lui Gleb Sainciuc te simți antrenat într-un dialog blajin cu timpul în care trăiești” [10, p. 3], [11, p. 2].

Tema „Adam și Eva” este una istorică, valabilă pentru majoritatea caricaturistilor atât de la noi din

țară, cât și pentru cei de peste hotare. Drept exemplu pot servi foile grafice din seriile „Operațiunea Eva” și „Adam și Eva” ale caricaturistului francez Francois Lejeune, cunoscut ca Jean Effel (1908-1982), în care artistul tratează într-o manieră umoristică relațiile dintre Adam și Eva în perioada creării lumii [2]. Caricaturile din același areal tematic, semnate de către plasticianul Glebus Sainciuc, sunt compuse din câteva scene, de cele mai multe ori trei la număr, fiind orchestrate compozițional pe verticală. În imaginile create de către plastician sunt valorificate artistic relații dintre personajele menționate, acestea fiind acompaniate cu particularități specifice realității ce ne înconjoară. Artistul, într-o manieră laconică, cu ajutorul liniei, prezintă scene cotidiene în care se regăsesc doar cele două personaje principale – Adam și Eva. Aici, Glebus Sainciuc apelează, la fel ca și Jean Effel, la umorul blând, însă mai utilizează și tratarea ușor grotescă a trăsăturilor faciale ale personajelor.

În prezent, această temă este tratată original și de alți pictori, printre care Margareta Chițcatii (Republica Moldova), Sergiu Fărcășanu (România), Tom Mathews (Irlanda), Ricardo Galvao (Portugalia), Elly Holzhaus (Olanda), Victor Velez – Chubasco (Mexic), Nikolay Tchobanov (Bulgaria), Jean Loic Belhomme (Franța) [5, pp. 27, 43, 85, 104], [6, pp. 145, 157].

Adesea, creația plasticianului Glebus Sainciuc este reprezentată de caricaturi în care metaforele plastice și valorile simbolice joacă un rol important în generarea mesajului. În acest context este relevantă foaia grafică sub genericul *Mulgătorii* (fig. 5), în care utilizarea de către pictor a figurilor de stil contribuie la obținerea unei încărcături semantice avansate. Maniera de structurare a compoziției imaginii exprimă într-un mod satiric mesajul foi grafice, contribuind la condamnarea viciilor din societate.

Originală este soluționarea plastică a foi grafice intitulată sugestiv *30 de ani de la apariția primului număr* (fig. 6). Aceasta, fiind selectată pentru coperta numărului 1 din ianuarie 1988 a revistei *Chipăruș*, a fost realizată de plasticianul Iurie Simac, care, la rândul său, a fost ajutat de către pictorul Glebus Sainciuc, fapt indicat în subsolul foi grafice. Scena din imagine este tratată metaforic, prezentând artistic Colegiul de redacție și colaboratori ai revistei *Chipăruș* aflați într-o „sală de operație” improvizată, optând prin metode „chirurgicale” cu ustensile artistice (creioane, penițe și tuș) să-și mențină în viață „pacientul” –

revista *Chipăruș*. Ideea și realizarea grafică a acestei imagini, fiind una ingenioasă, devine intrigantă datorită aportului nemijlocit al plasticianului Glebus Sainciuc. În acest context, scriitorul Vladimir Beșleagă spunea într-un interviu că revista *Chipăruș* a fost în acea perioadă „cea mai activă, combativă și usturătoare” publicație de acest gen [12]. Astfel, aspectele istorice, sociale și psihologice ale cotidianului, specifice perioadei de timp în care a fost creată și editată această caricatură, sunt ușor de perceput prin puterea de evocare a mesajului purtat de elementele compoziționale, cât și prin metoda metaforică de oglindire a mesajului.

În contextul celor menționate remarcăm, foile satirice semnate de Glebus Sainciuc au fost selectate frecvent alături de operele plasticienilor Alexei Grabco, Iurie Rumeanțev, Igor Vieru, Nicolae Makcarenko, Evghenii Merega, în calitate de imagini care să orchestreze artistic coperta revistei de satiră și umor *Chipăruș*.

Despre creația plasticianului Glebus Sainciuc, cercetătorul Tudor Stăvilă scria: „Toate operele sale, uneori în aparență simple și cu un subiect cotidian, sunt pline de acțiune interioară ce animează personajele, conferind tablourilor de gen, portretelelor, șarjelor, bagatelelor, măștilor o putere de expresie aparte” [8, p. 118].

În concluzie, prin intermediul caricaturilor semnate de plasticianul Glebus Sainciuc putem cunoaște specificul cotidianului din perioada de timp în care au fost create, putem descifra unele stări de spirit ale persoanelor din diferite categorii sociale și, de asemenea, putem înțelege poziția personală a artistului față de evenimentele înconjurătoare. Ele servesc drept sursă de informare în vederea lărgirii orizonturilor cunoașterii societății și evenimentelor la care protagonistul a fost martor ocular. Iar linia și culoarea, în calitate mijloace de expresie plastică, favorizează atingerea efectelor vizuale ce permit înțelegerea mesajului de către cititori.

Referințe bibliografice

1. Bartos M. Compoziția în pictură. Ediția a II-a. Iași: POLIROM, 2016, pp. 136-138.
2. Effel Jean. Tallinn: Kirjastus – Kunst, 1967.
3. Marian A. Portretele, măștile, șarjele și bagatelele lui Glebus Sainciuc. Abordări la interfeșta genurilor artei. Conferința științifică națională „Valentina Rusu-Ciobanu – 100 de ani de la naștere” 30 noiembrie 2020, IPC, Chișinău. Programul și rezumatele comunicărilor. Chișinău: Grafema Libris, 2020, p.12. Disponibil online: https://ibn.idsi.md/sites/default/files/imag_file/12-12_18.pdf
4. Marian A. Portretele-măști ale lui Glebus Sainciuc. În: Studiul Artelor și Culturologie: istorie, teorie, practică, 2016, nr. 2 (29), p. 203. Disponibil online: https://ibn.idsi.md/sites/default/files/imag_file/202_207_Portretele-masti%20ale%20lui%20Glebus%20Sainciuc.pdf
5. Popa, Ș. Arte vizuale satirice în Europa. Timișoara, 2022, pp 27, 43, 85, 104.
6. Popa, Ș. Satira grafică contemporană. Timișoara, 2022, pp. 145, 157.
7. Sainciuc Glebus. Bibliografie. Chișinău: Muzeum, 1996, p. 78.
8. Stăvilă T. Maestrul Glebus Sainciuc și dimensiunea creației. În: Revista Akademos, nr. 2(13), iunie 2009, p. 118. Disponibil online: <http://www.akademos.asm.md/files/Maestrul%20Glebus%20Sainciuc%20%C5%9Fi%20dimensiunea%20crea%C5%A3iei.pdf>
9. Барбас Е. Грани таланта. Вечерний Кишинев, 19.07.1989 / Barbas E. Grani talanta. Vechernii Kishinev, 19.07.1989.
10. Clima, M. Sesizând chipul plastic al autorului. În: Literatura și Arta din 17 ianuarie 1980.
11. Crâmpeie din cartea de impresii. În: Literatura și Arta din 17 ianuarie 1980.
12. Publicațiile satirice. Disponibil online: <https://moldova.europalibera.org/a/26785403.html>
13. Каталог: Выставка живописи, скульптуры, графики и декоративно-прикладного искусства, посвященная XXI съезду КПСС. Кишинев: Партийное издательство, 1959. / Catalog: Vystovka zhyvopisi, scul'ptury, grafiki i dekorativno-prikladnogo iskusstva, posviashchennaia XXI s'ezdu KPSS. Kishinev: Partiinoe izdatel'stvo, 1959.
14. Каталог: Экспозиция републиканэ де панкарде политиче ши графикэ сатирикэ. Кишинэу: Тимпул, 1979 / Catalog: Expoziția republicană de pancarde politice și grafică satirică. Chișinău: Timpul, 1979.
15. Arhiva Organizațiilor Social-Politice a Republicii Moldova. Fond P-2906, inv. 3, d. 237, f. 34.
16. Arhiva Organizațiilor Social-Politice a Republicii Moldova. Fond P-2906, inv. 3, d. 237, f. 126.
17. Agenția Națională a Arhivelor, Cinemateca. Filmul „GLEBUS (Sainciuc)” de Valeriu Jeregha, Studioul Moldova Film, 1983.



Fig. 1. „Joene, Frate Joene, noroc de Anul Nou că ne mai înjugă la plug”, Revista Chipăruș Nr. 24, 1958



Fig. 2. „Am avut noroc că a avut combina anvelope...”, Revista Chipăruș Nr. 11, 1960



Fig. 3. „Draga mea, fac niște balcoane așa mici...”, Revista Chipăruș Nr. 4, 1960



Fig. 4. „S-au mutat în casă nouă”, Revista Chipăruș Nr. 22, 1962



Fig. 5. „Mulgătorii...”, Revista Chipăruș Nr. 17, 1961



Fig. 6. „30 de ani de la apariția primului număr”, Revista Chipăruș Nr. 1, 1988